

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ТА ШЛЯХИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

ТЕРЕХ О.А. - кандидат юридичних наук, асистент кафедри цивільного процесу Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 347.91/.95

DOI 10.32782/NP.2023.4.16

Євроінтеграційні процеси в нашій державі обумовлюють собою необхідність адаптації національного законодавства до законодавства ЄС, у тому числі і у сфері цивільного судочинства. Система національних принципів цивільного судочинства певною мірою видається релевантною до європейських засад відправлення правосуддя, разом із тим, ряд європейських принципів цивільного судочинства не відомі національному законодавству, що обумовлює необхідність їх дослідження, вивчення та імплементації у національний правопорядок. У даній науковій статті увага приділена таким засадам, як принципу незалежності, неупередженості та кваліфікації суддівського корпусу, доступності правосуддя та засаді процесуальної економії, а також можливим шляхам їх імплементації в національне законодавство.

Ключові слова: цивільне судочинство, принципи цивільного судочинства, імплементація, трансформація, процесуальна економія, доступність правосуддя, незалежність, неупередженість та кваліфікація суддівського корпусу.

Вступ

Євроінтеграційні процеси, що наразі відбуваються в Україні, обумовлюють собою необхідність дослідження європейських стандартів здійснення правосуддя та реалізації прав людини і громадянина у всіх сферах суспільної взаємодії. Однією із них є сфера цивільного судочинства, що носить інтернаціональний характер, адже у кожній країні Європейського співтова-

риства здійснюється судочинство по цивільних справах та відбувається практична реалізація відповідних правових норм цивільного процесуального законодавства. При цьому базовими орієнтирами відправлення правосуддя у цивільних провадженнях європейських держав є принципи цивільного судочинства, на дослідженні яких пропонуємо сконцентрувати увагу.

Виклад основного матеріалу

Відзначимо, що в енциклопедичних виданнях термін «принцип» визначається як те, що лежить в основі певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо [1, с. 452]. На наше переконання, принципи цивільного судочинства варто тлумачити як основоположні ідеї та базові орієнтири, у відповідності до яких здійснюється правове регулювання цивільних процесуальних відносин. У національному цивільно-процесуальному законодавстві основні засади (принципи) цивільного судочинства визначені у ч. 3 ст. 2 ЦПК України. Зазначимо, що в європейському законодавстві виокремлюється й ряд інших принципів, що не передбачені ЦПК України, аналіз яких видається вкрай цінним з метою удосконалення національного законодавства та приведення його у відповідність до європейських стандартів. Відзначимо, що європейські принципи цивільного судочинства складають цілісну та взаємопов'язану систему юридичних категорій, що опосередковані наявністю як внутрішніх, так і зовнішніх зв'язків. Відтак, ре-

алізація конкретного принципу цивільного судочинства неминуче пов'язана із втіленням інших засад цивільного процесу, що перебувають з первинним у нерозривному зв'язку. Таким чином, можемо погодитися із твердженням про те, що принципи права не діють у правовому регулюванні суспільних відносин незалежно один від одного; вони завжди реалізуються комплексно; тобто застосування одного принципу зумовлює застосування інших, і навпаки — порушення одного тягне за собою порушення інших [2, с.42].

Відзначимо, що більшість принципів цивільного судочинства, що нормативно передбачені європейським законодавством протягом тривалого часу успішно реалізуються в Україні та знайшли свій нормативний вираз у положеннях ЦПК України. Разом із тим, існує система процесуальних принципів, що невідомі національному законодавцю та водночас потребують свого доктринального дослідження. У даному контексті видається за необхідне акцентувати увагу на принципах ALI-UNIDROIT, що, безумовно, можуть розглядатися як приклад гармонізації та уніфікації принципів цивільного судочинства європейського масштабу. Першопочатково вказані принципи розроблялися з метою їх використання під час вирішення транскордонних спорів. Однак, з урахуванням процесів глобалізації держави почали інкорпорувати їх у національні правопорядки, роблячи їх тим самим частиною національного законодавства. Важливість, а також практичне значення принципів ALI-UNIDROIT обумовлюється трьома рівнями, а саме тим, що вони визначають: фундаментальні процесуальні гарантії, інші провідні принципи та «рамкові, або випадкові, принципи», тобто вони варіюються від квазіконституційної декларації фундаментальних процесуальних гарантії і основних принципів, що визначають хід процесу, до принципів, які визначають конкретні важливі деталі процедури [3, с. 19-22]. Таким чином, ключовим призначенням розроблених принципів було забезпечення безпосереднього та прямого нормативного регулювання процедури розгляду спорів та відправлення

правосуддя по цивільних справах. Вказані принципи мали не лише доповнювати положення національних нормативно-правових актів, але також і мати здатність виступати самостійними процесуальними регуляторами суспільних відносин. Розробниками було сформовано тридцять один принцип ALI-UNIDROIT, серед яких викремлювалися такі принципи, як: незалежність, неупередженість і кваліфікація суду та суддів; компетенція щодо сторін; процесуальна рівність сторін; право найняти юридичного представника; належне повідомлення і право надати свої пояснення; мова судочинства; своєчасне здійснення правосуддя; тимчасові забезпечувальні заходи; структура судочинства; принцип диспозитивності; обов'язки сторін та юридичних представників; множинність позовних вимог сторін; вступ до процесу; думка Amicus Curiae; обов'язок суду з керівництва процесом; залишення заяви без розгляду й ухвалення заочного рішення; доступ до інформації та доказів; санкції; доказові привілеї та імунітети; усне й письмове представлення позиції сторін і доказів; публічність судочинства; тягар доказування і критерій доведення; обов'язок визначення питань факту та права; судові рішення та його мотиви; мирова угода; судові витрати; негайне виконання судових рішень; апеляція; Lis Pendens та Res Judicata; ефективне виконання; визнання судових рішень; міжнародне судове співробітництво [4].

Відзначимо, що більша частина цих принципів передбачена національним ЦПК України та успішно реалізовується на практиці. Окремі правові принципи ALI-UNIDROIT у формі процесуальних інститутів також передбачені національним законодавством, однак не відображені на рівні основних засад. Разом із тим, з метою гармонізації національного цивільного процесуального законодавства, приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, вважаємо, за необхідне сконцентрувати увагу на дослідженні змісту окремих принципів ALI-UNIDROIT та шляхів їх імплементації до національного законодавства.

Принцип незалежності, неупередженості та кваліфікації суддівського корпусу. Зазначе-

ний принцип видається одним із ключових інституційних принципів цивільного судочинства, що опосередкований вимогами до суддів як осіб, які забезпечуються відправлення правосуддя та поновлення порушених, невизнаних чи оспорюваних прав та свобод. Незважаючи на те, що він не знайшов свого відображення у ЦПК, останній нормативно забезпечується положеннями ряду європейських нормативно-правових актів, серед яких можемо виокремити: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року; Європейський статут судді від 1993 року; Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 1994 року; Європейську хартію про статус суддів від 1998 року; Висновок № 1 Консультативної ради європейських суддів для Комітету Міністрів Ради Європи «Про стандарти незалежності судових органів та незмінюваність суддів» від 23.11.2001; Висновок № 17 (2014) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо оцінювання діяльності суддів, якості правосуддя і поваги до незалежності судової влади від 2014 року та ряд інших нормативно-правових документів.

Відтак, у рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів» від 1994 року зазначалося, що судді повинні мати необмежену свободу вирішувати справи безсторонньо, у відповідності із своїм сумлінням та тлумаченням фактів згідно з чинними правовими нормами [5]. Таким чином, безсторонність складу суду обумовлюється фактичною незалежністю та неупередженістю суддівського корпусу від учасників конкретного цивільного провадження, а також третіх осіб, які мають власні матеріальні чи процесуальні інтереси щодо результатів розгляду конкретного цивільного провадження.

У національній правовій доктрині існує позиція відповідно до якої, хоча принципи незалежності та безсторонності суду не знайшли свого прямого закріплення в новій редакції ЦПК України від 03 жовтня 2017 року, однак вони є складовими елементами принципу «верховенства права», що закрі-

плений у ст. 10 цього кодексу [6]. Однак, така позиція не може нами беззастережно бути підтримана, адже ст. 10 ЦПК України більшою своєю мірою акцентує увагу на законодавчому масиві, який використовується судом при вирішенні цивільних справ, а не на вимогах до незалежності, неупередженості та кваліфікації суддів, що здійснюють розгляд конкретного цивільного спору. Таким чином, незважаючи на те, що принцип верховенства права та принцип незалежності, неупередженості та кваліфікації суддів є взаємопов'язаними між собою, їх ототожнення не допускається та видається невиправданим.

Принцип доступу до правосуддя (доступності правосуддя). Зазначений принцип аналогічно до принципу незалежності, неупередженості та кваліфікованості суддівського корпусу видається нам інституційним, адже нерозривно пов'язаний із реалізацією судом своїх повноважень відповідно до закону. Незважаючи на те, що Закон України «Про судоустрій та статус суддів» у ч. 3 ст. 7 передбачає положення про те, що доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України, ЦПК України не містить спеціальних правових регуляторів, що визначали б реалізацію принципу доступу до правосуддя [7]. Разом із тим, у національній та зарубіжній правовій доктрині проблематика реалізації принципу доступу до правосуддя у рамках цивільного судочинства неодноразово вивчалася. До прикладу, вчена Н. Сакара у науковому дослідженні «Проблема доступності правосуддя у цивільних справах» розглядає доступність правосуддя як певний стандарт, який гарантує вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодному зверненні будь-якої зацікавленої особи до суду [8, с. 47].

На наше переконання, доступ до правосуддя варто трактувати у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні доступ до правосуддя є безперешкодною можливістю особи звертатися до суду як упо-

вноваженого органу держави на здійснення правосуддя. Таким чином, фактично у даній площині йде мова про те, що доступ до правосуддя ототожнюється із доступом до суду як органу відправлення правосуддя. У широкому розумінні доступ до правосуддя можна визначити як суб'єктивне право особи, що зводиться не лише до фізичної можливості звернутися до суду, але і до реальної здатності захистити свої права та свободи у спосіб, встановлений законом. Відтак, у широкому розумінні доступ до правосуддя можна розкрити як симбіоз доступу до суду як органу здійснення правосуддя, та доступу до правосуддя як функції, котра реалізовується виключно судами.

Принцип процесуальної економії. Непоіменований та прямо нормативно непередбачений у національному законодавстві принцип цивільного судочинства, на необхідності реалізації якого неодноразово наголошували міжнародні партнери та судді вищих судових інстанцій. Відзначимо, що практична реалізація принципу процесуальної економії нерозривно пов'язана із реалізацією засади своєчасності здійснення правосуддя, однак нею не обмежується.

У найбільш загальному розумінні сутність принципу процесуальної економії обумовлюється раціональною реалізацією учасниками провадження своїх процесуальних прав, відправлення судьями правосуддя з найменшим залученням фінансових, часових та людських ресурсів, що не позначається на якості встановлення всіх обставин справи, використання необхідних та релевантних у конкретному випадку процесуальних засобів та інструментів задля ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення.

Як нами зазначалося вище, принцип процесуальної економії видається нерозривно пов'язаним із принципом своєчасного здійснення правосуддя, що мало досліджений як у національній, так і в зарубіжній правовій доктрині. Вважаємо, що сутність останнього зводиться до необхідності відправлення правосуддя судами із дотримання процесуальних строків, неможливості затягування темпоральних меж ухвалення судових рішень та відновлення

прав учасників провадження. З огляду на зазначене, вважаємо, що положення національного цивільно-процесуального законодавства мають бути доповнені принципом процесуальної економії, який покликаний сприяти ефективності реалізації процесуальних прав усіма суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Як бачимо, досліджені нами принципи цивільного судочинства опосередковуються вагомим нормативним змістом, що, з одного боку, сприяє системності правового регулювання цивільно-процесуальних відносин, а з іншого, забезпечує заповнення можливих процесуальних прогалів та сталість правового регулювання суспільних відносин. Таким чином, актуальним на разі видається питання імплементації досліджених нами принципів у національне законодавство.

Щодо імплементації європейських принципів цивільного судочинства у національній правопорядок, то відзначимо, що серед науковців до сьогодні не склалося єдиної позиції щодо найдоцільнішого та найефективнішого способу імплементації останніх у національній правопорядок. Разом із тим, на наше переконання, з урахуванням особливостей нормативного закріплення європейських принципів цивільного судочинства, а також системи та структури національного цивільно-процесуального законодавства найоптимальнішим шляхом імплементації європейських принципів цивільного судочинства до національного правопорядку є трансформація. На наше переконання, перевагами трансформації як способу імплементації зарубіжних норм у національній правопорядок є те, що: 1) трансформація надає можливість із залученням менших часових та фінансових ресурсів привести національне законодавство у відповідність до європейських стандартів; 2) під час трансформації міжнародні правові норми залучаються до національного законодавства з урахуванням вимог системи та структури національної правової системи; 3) нові нормативно-правові регулятори органічно поєднуються із наявними механізмами та інститутами, що забезпечуватиме комплексність правового

регулювання суспільних відносин, а також рівною мірою реалізацію як правових новел, так і положень національного законодавства, що ефективно реалізуються протягом тривалого часу.

Висновки

Таким чином, провівши дослідження європейських принципів цивільного судочинства, а також шляхів їх імплементації до національного законодавства, можемо зробити ряд висновків:

1) Принципи цивільного судочинства варто розглядати як основоположні ідеї та базові орієнтири у відповідності до яких здійснюється правове регулювання цивільних процесуальних відносин.

2) Окрема увагу у дослідженні була сконцентрована на принципах ALI-UNIDROIT, що є яскравим прикладом гармонізації та уніфікації європейського законодавства. Вказані принципи першопочатково розроблялися для вирішення транскордонних спорів, останні доволі швидко були інкорпоровані до національних правопорядків. Незважаючи на те, що більша частина принципів ALI-UNIDROIT передбачена національним ЦПК України як у формі правових засад, так і у вигляді окремих процесуальних інститутів, нами було виокремлено ряд правових засад, що доцільно запровадити у національний правопорядок саме у формі правових принципів з метою забезпечення сталості та стабільності регулювання цивільно-процесуальних відносин, а також можливого заповнення правових прогалів, що мають місце під час практичного застосовування положень ЦПК України.

3) Принцип незалежності, неупередженості та кваліфікації суддівського корпусу досліджувався нами як один із інституційних принципів цивільного судочинства, що опосередкований вимогами до суду, а також суддів як осіб, що здійснюють правосуддя. Незалежність суддівського корпусу полягає у відсутності підпорядкування судді під час здійснення правосуддя будь-яким органам, посадовим особам, учасника провадження чи третім суб'єктами. Щодо неупередженості суду, то остання досліджувалася нами

у найбільш загальному вигляді відсутності заздалегідь сформованої думки стосовно будь-якого процесуального питання, яке перебуває на розгляді суду. Принцип кваліфікації суддівського корпусу як складова частина досліджуваного принципу вивчався в аспекті дотримання належного рівня професійної підготовки суддів, постійного навчання останніх, вивчення законодавчих новел та їх коректного практичного застосування.

4) Принцип доступу до правосуддя (доступності правосуддя) вважаємо, що варто тлумачити у широкому та вузькому розумінні. У вузькому розумінні доступ до правосуддя є безперешкодною можливістю особи звертатися до суду як уповноваженого органу держави на здійснення правосуддя. У широкому розумінні доступ до правосуддя можна визначити як суб'єктивне право особи, що зводиться не лише до фізичної можливості звернутися до суду, але і до реальної здатності захистити свої права та свободи у спосіб, встановлений законом.

5) Принцип процесуальної економії полягає у раціональній реалізації учасниками провадження своїх процесуальних прав, відправлення суддями правосуддя з найменшим залученням фінансових, часових та людських ресурсів, що не позначається на якості встановлення всіх обставин справи, використання необхідних та релевантних у конкретному випадку процесуальних засобів та інструментів задля ухвалення законного, обґрунтованого та вмотивованого судового рішення.

6) Дослідженні, принципи європейського цивільного судочинства видається за необхідне імплементувати в національне цивільно процесуальне законодавство з метою його удосконалення, а також приведення у відповідність до європейських стандартів. У контексті імплементації принципів європейського цивільного судочинства, вважаємо за доцільне використати такий спосіб імплементації відповідних положень як трансформація, адже завдяки останній відповідні міжнародні правові регулятори будуть не лише копіюватися у національному законодавстві, а трансформуватися з урахуванням особливостей національної

правової системи, а також практики правового регулювання цивільно-процесуальних відносин й реалізації правосуддя по цивільних справах.

Література

1. Енциклопедичний словник. За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубінського. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2010. 606 с.
2. Цивільне процесуальне право: підручник. І.С. Ярошенко, І.О. Ізарова, О.М. Єфімов та ін.; За заг. ред. І. С. Ярошенко. Київ: КНЕУ, 2014. 519 с.
3. Andrews N. Fundamental Principles of Civil Procedure: Order Out of Chaos. Civil Litigation in a Globalising World. Ed. by X.E. Kramer, C.H. Van Rhee. 2012. Pp. 19–38.
4. ALI-UNIDROIT Principles of Transnational Civil Procedure URL:<http://www.unidroit.org/english/principles/civilprocedure/ali-unidroitprinciples-e.pdf> (дата звернення: 13.08.2023)
5. Незалежність, дієвість та роль суддів: Рекомендація № (94) 12 Комітету Міністрів Ради Європи від 13.10.1994 р. URL: <http://www.coe.kiev.ua/docs/km/r%2894%2912.htm> (дата звернення: 13.08.2023)
6. Боровська Г.С., Величко О.В. Удосконалення системи національного судочинства відповідно до рекомендацій Європейської комісії «За демократію через

SUMMARY

European integration processes in our country necessitate the adaptation of national legislation to EU legislation, including in the field of civil justice. The system of national principles of civil justice to a certain extent appears to be relevant to the European principles of administration of justice, at the same time, a number of European principles of civil justice are not known to national legislation, which determines the need for their research, study and implementation into the national legal order. In this scientific article, attention is paid to such principles as the principle of independence, impartiality and qualification of the judicial corps, access to justice and the principle of procedural economy, as well as possible ways of their implementation in national legislation.

Key words: civil justice, principles of civil justice, implementation, transformation, procedural economy, access to justice, independence, impartiality and qualification of the judicial corps.

право». Ефективність державного управління. 2016. Вип. 4. С. 146-155

7. Про судоустрій і статус суддів. Закон України від 02.06.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 13.08.2023)

8. Сакара Н.Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія. Харків, 2010. 256 с.